

"Cənubi Qafqaz. 1903-cü il" xəritəsi: ermənilərin toponimik aqressiyalarını arqument kimi ifşa edən tarixi-coğrafi xəritələr

Ermənistan ərazisində Azərbaycan toponimlərini təhrif etmədən göstərən "Cənubi Qafqaz. 1903-cü il" xəritəsi ilə yanaşı 1931-ci ildə Leninqradda 1:500000 miqyasda çap olunan "Siyasi-inzibati xəritə. Zaqafqaziya Federasiyası" xəritəsi də qiymətli informasiya mənbəyi oldu. Bu xəritəyə əsasən aparılan toponimik tədqiqatlar göstərdi ki, artıq sovet dövrünün başlanğıcındakı 1920-1930-cu illərdə artan sürətlə toponimlərin erməniləşdirilməsi siyasəti başlamışdır. Bu illərdə tarixən azərbaycanlıların məskunlaşdığı yaşayış məntəqələrinin adları dəyişdirilərək əsasən xatirə-simvolik adlarla əvəz olunmuşdur. Xəritənin təhlili həmçinin göstərməmişdir ki, artıq sovet imperiyasının ilk illərindən Ermənistanda çoxlu qədim azərbaycan toponimləri dəyişdirilmişdir.

"Zaqafqaziya Federasiyasının inzibati-siyasi xəritəsi"nin (1931) toponimik məzmunu göstərdi ki, müasir Ermənistan ərazisindəki coğrafi adların əksəriyyəti azərbaycan-türk mənşəlidir. Bu xəritədə toponimlərin dil mənsubiyyətinə görə paylanması aşağıdakı kimidir (Budaqov və b., 2006, s.97; Əzizov və b., 2015, s.38): Azərbaycan-türk 78%, hibrid 3,9%, erməni 3,4%, rus 1,3%, ərəb 0,9%, iran 0,5%, dil mənsubiyyəti müəyyən edilməyənlər 12%.

Erməni təcavüzkarlarının həyasızlığına sərəhəd tanımır. Onlar keçmişdə də, indi də, himayəçi dövlətlər və erməni mafiyası tərəfindən həvəsləndirilir və idarə olunur.

Dövlət işğalçılıq siyasətinin reallaşdırılması və ardınca Qafqaza ermənilərin köçürülməsi rus çarı I Pyotr tərəfindən başlanmışdır (1682-1725). I Pyotr 10 noyabr 1724-cü il tarixli ali (əlahəzrət) sərəncamı ilə rəsmi şəkildə erməniləri işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşmağa dəvət edirdi və bununla onlara imtiyazlar müəyyən edirdi. I Pyotr-un ermənilərə münasibətilə əlaqədar siyasəti II Yekaterina (1762-1796), sonralar imperatorlar I Aleksandr (1801-1825) və I Nikolay (1826-1855) tərəfindən davam etdirilmişdir.

XIX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyası Azərbaycan torpaqlarını işğal etdikcə ermənilərə xüsusi diqqət də artırdı. Türkmənçay (1828) və Ədirnə (1829) müqavilələrindən sonra ermənilərin Qafqaza, əsasən Şimali Azərbaycana köçmələri rəsmi xarakter aldı. 21 mart 1828-ci il tarixində, yeni Azərbaycan xalqı üçün çox əziz olan Novruz bayramı günü imperator I Nikolayın əmri ilə işğal olunmuş Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarının yerində "Erməni vilayəti" yaradılması barədə əmr verildi və köçkün ermənilərin sayı mexaniki surətdə artmağa başladı (Qlinka S.A., 1990). Qısa müddət ərzində İrəvandan 40-50 min, Osmanlı imperiyasından isə 90 minə qədər erməni köçürüldü. Yeni yaradılmış vilayətin tərkibinə daxil olan 1111 kənddən yalnız 62 kənddə ermənilər yaşayırdı, və axırıncılardan isə yalnız 14 kəndin adı erməni mənşəli idi.

N.N.Savrov Qafqaza ermənilərin köçürülməsi faktını qeyd edərək yazırdı: "Son 13 ildə bizə köçürülən ermənilərin sayının neçə çox olmasını görmək üçün aşağıdakı rəqəmləri müqayisə etmək lazımdır: 1896-cı ildə Zaqafqaziyada yaşayan ermənilərin sayı 900 min nəfər olmuşdursa, 1908-ci ildə bu rəqəm 1 mln. 300 min nəfər olmuşdur. Deməli, bu müddət ərzində onlar 400 min nəfər artmışdır. Əgər, təbii artımı nəzərə alsaq, onda biz 13 il ərzində 300 min erməni köçürmüşük". O, açıq şəkildə təs-

diq edir ki, "indi (yəni XX əsrin əvvəlində - müəllif) Zaqafqaziyada yaşayan 1 mln. 300 min nəfər erməninin 1 mln-dan çoxu vilayətin yerli sakinlərinə aid deyil" (Savrov, 1990, s.64).

XIX əsrin əvvəllərində (1828-1931-ci illər) ermənilərin kütləvi surətdə Şimali Azərbaycana köçürülməsi tarixi faktıdır. Bu prosesin tarixi kökləri, səbəbləri və məqsədi kifayət qədər aydındır. Ərazilərin "erməniləşdirilməsi" prosesi bir neçə mərhələdə yerinə yetirilmişdir. 1894-1908, 1915-1920, 1946-1958-ci illərdə ermənilərin köçürülməsi əsasən İran, Türkiyə, Suriya və Livandan olmuşdur. Akademik Yaqub Mahmudov bu məsələnin tədqiqinin aktualığı səbəbini belə izah edir ki, Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini işğal etmək siyasətinin reallaşdırılması, etnik təmizləmə və azərbaycanlıların genosidi hələ davam edir. 1988-1989-cu illərdə Ermənistandan Azərbaycanın tarixi hissəsi olan İrəvan və Zəngəzur regionlarının yerli əhalisi olan axırıncı 300 min azərbaycanlı qovulmuşdur.

Ermənistanın anti-azərbaycan siyasəti görünməmiş qəddarlıq və zorakılıqla davam edir (Mahmudov, 2015, s.18). 1894-1908, 1915-1920-ci illərdə ermənilərin Şimali Azərbaycana köçürülməsi və onların azərbaycanlıların yaşayış yerlərini tərk etməsi evlərin, bütöv kəndlərin talan edilməsi, yandırılması, günahsız yerli sakinlərin - uşaqların, qadınların, qocaların vəhşicəsinə öldürülməsi ilə həyata keçirilirdi. Bu hadisələrin rəqəmlərdə ifadəsinin statistikasını dəhşətlidir və qanlı qırğın, təcavüz rəqəmləri normal insanın psixologiyasını sarsıdır. Təsəvvür etmək çətindir ki, neçə XX-XXI əsrlərdə Azərbaycan torpaqlarında Azərbaycan xalqı bir-birinin ardınca genosidə məruz qalır, minlərlə, on minlərlə günahsız insanlar kütləvi məhv edilir. Görünən odur ki, müasir dövrdə "Böyük Ermənistan" ideologiyası erməni millətçiliyindən faşizmin insana nifrət ideologiyasına keçmişdir, hansı ki, bütün Qafqaz xalqları, xüsusilə ilk növbədə Azərbaycan xalqı üçün böyük təhlükə yaradır. Hələ 2004-cü ildə tarixçi-alim İsrail Məmmədov kitab redaktoru kimi biza, yəni oxuculara xatırlatmışdır: "... Azərbaycanın Qərb bölgəsi türksüz qalıb, orada ən azı 959 kəndimiz yerlə-yeksan edilib, təkcə son iki yüz ildə iki milyon soydaşımız qətlə yetirilib "

Rus hərbi topoqraf-xəritəçiləri tərəfindən tərtib və nəşr olunan "Qafqaz hərbi dairəsinin 1903-cü il hərbi-topoqrafik xəritəsi" təcavüzkar Ermənistanın əsassız iddialarını ifşa etmək üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Onun əsasında nəşr olunmuş "Cənubi Qafqaz. 1903-cü il" xəritəsindən götürülmüş oykonim, oronim və hidronimlərin siyahıları onu göstərdi ki, indiki Ermənistanın ərazisindəki coğrafi adların (toponimlərin) mütləq çoxluğu Azərbaycan mənşəlidir.

Tarixi, toponimik və kartoqrafik tədqiqatlar göstərir ki, çox əsrlər bundan əvvəl indiki Ermənistan ərazisində məskunlaşmış Azərbaycan xalqına məxsus yerli adları, toponimləri tarixi mənbələrdən, coğrafiya xəritələrindən silib atmaq olmaz. Tarix tarix kimi qalır və onu kiməsə sərf edən formada yenidən yazmaq mümkün deyil.

Ramiz MƏMMƏDOV,
AMEA akademik Həsən Əliyev
adına Coğrafiya İnstitutunun
direktoru, akademik

Şamil ƏZİZOV,
AMEA akademik Həsən Əliyev
adına Coğrafiya İnstitutunun
şöbə müdiri, coğrafiya üzrə
fəlsəfə doktoru